

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ЦІННІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ

У статті розкрито поняття “соціально-педагогічна підтримка”, “активність”, “ціннісні орієнтації”. Проаналізовано характеристики та особливості активності підлітків. Особлива увага зосереджена на соціально-психологічному аналізі потреби молодших підлітків у ціннісно орієнтованій активності. Проаналізовано джерела, рушійні сили активності, її форми та рівні. Визначено, що суб’єктами активності й соціальних перетворень є індивіди, особи, особистості, великі й малі соціальні групи.

Ключові слова: соціально-педагогічна підтримка, активність, ціннісні орієнтації, криза підліткового віку.

Виховання підростаючого покоління наразі має бути орієнтоване на розвиток соціальності особистості, складниками якої є активність, мобільність, зрілість, оскільки в сучасних умовах вже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил та досвіду.

У нових умовах розвитку нашого суспільства стає актуальним оновлення змісту і методів виховання з орієнтацією на самостійність та вільний розвиток особистості, формування активної життєвої позиції. Представлене дослідження обумовлене як соціальним запитом, так і потребами педагогічної науки, зокрема необхідністю глибокого пізнання процесу соціально-педагогічної підтримки дітей та учнівської молоді.

Завдання вчителя на сучасному етапі розвитку школи полягає у підтримці та створенні умов для реалізації творчого потенціалу, накопичення досвіду міжособистісного спілкування, реалізації своїх можливостей в різних сферах суспільної діяльності.

Численні педагогічні та соціологічні дослідження Т. Алексєєнко, О. Хромової, В. Постового, К. Чорної та інших свідчать про кризу сучасної молоді, втрату ідеалів, розгубленість, що призвело до її деформації, зорієнтованості на хибні цінності та тимчасові задоволення.

На сьогодні можемо констатувати вагомий внесок науковців у розробку загальних основ соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, С. Харченко та інші).

Соціально-педагогічна підтримка є однією з актуальних категорій сучасної педагогічної теорії і практики. Вона є одним із тих ресурсів, які допомагають особистості пристосовуватись, розв'язувати власні проблеми, і є одним із чинників успішної адаптації у соціумі. Підлітковий період – час активної соціалізації особистості та становлення характеру. Особливо значущим регулятором життєдіяльності й поведінки підлітка є цінності та ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтири регулюють поведінку і діяльність особистості в суспільстві, визначаючи її дії і вчинки. У соціальній площині підліток залишається школярем, але спостерігається емоційний вакуум: старі мотиви молодшого школяра зруйновані, а нові ще не сформовані. Тому важливо в цей період, відповідно до вікових особливостей, визначити труднощі та підтримати ціннісно орієнтовану активність молодшого підлітка.

В контексті нашого дослідження ми зупинимось на соціально-педагогічній підтримці ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків.

Ідеї педагогічної підтримки наявні у працях багатьох представників гуманістичного напрямку в педагогіці. Уявлення про її суть є різними, але загалом їх поєднує ідея про необхідність надання допомоги, заохочення, створення умов для максимальної реалізації потенційних можливостей особистості.

У Малій енциклопедії із соціальної педагогіки зазначено, що серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності є і завдання з “надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості” [9, с. 265].

Основне, що відрізняє педагогічну підтримку від соціально-педагогічної, – по-перше, значно ширший діапазон функціонування і, по-друге, значні відмінності у функціональному призначенні й застосуванні. Це підтверджує й аналіз уявлень науковців.

Зокрема, О. Гукаленко вважає, що “педагогічна підтримка – це дії вчителя у навчальному закладі з надання учням різноманітної допомоги педагогічного характеру, в той час як

соціально-педагогічна підтримка – це допомога соціального педагога кризовим категоріям населення”.

Як стверджує О. Караман, “соціально-педагогічна підтримка дітей повинна стати складовою частиною роботи соціального педагога, невід’ємною частиною його професійних обов’язків” [6].

На думку О. Кодатенко, різниця між цими поняттями досить умовна, й викликана вона характером професійної діяльності вчителя і соціального педагога. Соціально-педагогічну підтримку учена трактує як роботу соціального педагога з важковиховуваними учнями з надання їм різноманітної допомоги [3].

За твердженням І. Кочерги, “соціально-педагогічна підтримка – це комплекс заходів педагогічного характеру, спрямованих на допомогу особі в кризовій ситуації, в умовах різких змін у процесі її життєдіяльності”.

За І. Ліпським, соціально-педагогічну підтримку слід розглядати в комплексі із соціально-педагогічною діяльністю, як її частину [9].

Загалом наукова позиція зазначених науковців полягає в тому, що соціально-педагогічна підтримка – це допомога, сприяння; діяльність педагога, спрямована на стимулювання саморозвитку, самовиховання учня як індивідуальності; комплекс заходів, що створюють можливість оптимізувати процеси освіти, навчання і виховання підростаючого покоління; особливий вид педагогічної діяльності, спрямованої на впорядкування дій різних суб’єктів соціальних і виховних впливів на особистість; система певних дій, об’єднаних необхідністю оптимізувати взаємодію кількох суб’єктів соціалізації з метою створення сприятливого середовища для формування особистості.

Поняття “активність особистості” в психологічному аспекті розкривається такими психологами, як Л. Божович, А. Леонт’єв, В. Мерлін, Л. Славіна. Учені пов’язують його з уявленнями про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки. Активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно-цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх, відповідно до засвоєних моральних вимог. На думку С. Рубінштейна,

розвиток активності особистості відбувається в результаті засвоєння суспільних цінностей у процесі спілкування зі значущими іншими людьми [1, с. 314].

У будь-якому суспільстві активність постає наслідком реалізації індивідуальних і суспільних потреб та інтересів. У контексті цього важливу роль відіграє проблема з'ясування джерел та рушійних сил активності. Джерела та рушійні сили активності можна умовно поділити на дві групи – внутрішні і зовнішні. До внутрішніх джерел належать матеріальні й духовні потреби, інтереси, свідомість, рівень культури. Слід врахувати й біологічні причини активності. Усі ці фактори перебувають у тісній взаємодії. Подібну складну систему становлять і зовнішні джерела активності – ті умови, в яких живуть і діють люди. Вони стимулюють активність комплексно або частково, діючи в одному або кількох напрямках [4].

Даючи визначення поняттю активність, треба розглядати її як елементарну ланку структури соціальних відносин, функціональну одиницю у системі суспільного поділу праці.

Активність особистості (від лат. *activus* – діяльний) – діяльне ставлення людини до світу, здатність робити суспільно значущі перетворення матеріального й духовного середовища на основі освоєння суспільно створеного історичного досвіду людства; проявляється у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні та ін. Активність особистості – умова і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності. Може бути спрямована на позитивні перетворення, поліпшення власного життя та життя інших або на їх руйнацію [2, с. 837].

Критеріями сформованості активності особистості більше науковців визнають:

- зміст і норми діяльності;
- спрямованість соціальної орієнтації;
- мотиви, кількісні та якісні показники суспільно-громадської діяльності;
- міру її інтенсивності;
- почуття відповідальності.

У процесі розвитку виділяють три основні рівні активності: мікро-, мезо-, макрорівень. На мікрорівні суб'єктами активності постають індивіди, особи та особистості. Саме на основі їхньої діяльності ретрансляція індивідуальні інтереси

і потреби ретранслюються на суспільний рівень. Її інтенсивність залежить від прав і свобод індивіда в певному соціокультурному середовищі. На мезорівні активність виявляється у діяльності малих та середніх соціальних груп (сім'я, студентська група, трудовий колектив та ін.). На цьому рівні відбувається селекція і закріплення суспільних інтересів і потреб у напрямі їх утілення на макрорівні. Своєю чергою, на макрорівні забезпечується остаточна консолідація суспільних інтересів та потреб та їх утілення на практиці. Підґрунтям для прояву активності є загальні цінності, інтереси та потреби окремої особистості. Активність формується і залежить від мотивів поведінки, світогляду, характеру, темпераменту, потреби самореалізації і самовизначення, ціннісних орієнтацій. Суб'єктами активності на макрорівні є великі соціальні групи та історичні спільноти [1].

Серед сучасних досліджень заслуговує на увагу класифікація активності, запропонована А. Купрейченко. Вона аналізує загалом дев'ять основних підстав для класифікації активності. Дві з них дослідниця присвячує соціальним формам активності. До першої групи належать форми активності за сферою реалізації: культурно-дозвільна, освітня, професійна, сімейна, оздоровча, художньо-естетична, спортивна, політична, громадянсько-правова, економічна. До другої групи – типи за суб'єктом активності. Дослідниця на цій підставі виділяє індивідуальну активність та активність у малій або великій соціальній групі [4].

Загалом, широкий спектр форм активності виходить з розуміння її як інтегральної якості, яка задає спрямованість людини на перетворення соціальної дійсності і взаємодію з іншими суб'єктами. На нашу думку, доречно виділити форми активності на основі її виявлення у різних сферах соціального буття: економічна активність, політична активність, правова активність, релігійна активність, моральна активність, творча активність та ін. На підставі існування різних суб'єктів активності можна також розмежовувати активність на активність індивіда, активність особи, активність особистості, активність малої соціальної групи та активність великої соціальної групи.

Своєю чергою, ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до

світу, до себе, що додає сенсу і напряду особовим позиціям, поведінці, вчинкам. Це відносно стійке, соціально обумовлене ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі і засоби для задоволення потреб життєдіяльності особи [2, с. 991].

Ціннісні орієнтації можна розглядати як ставлення суб'єкта до умов свого буття – ставлення, яке існує як результат свідомого, оцінного вибору життєво значущих предметів і об'єктів. Саме тому у соціологічній літературі наявне розуміння ціннісних орієнтацій як підстави (соціальні, політичні, економічні, моральні, естетичні і т. п.) оцінних думок суб'єкта про навколишню дійсність, ті або інші її аспекти, сфери, об'єкти, що утворюють змістовну сторону спрямованості особистості.

У науковій літературі немає єдності в трактуванні такого поняття, як “ціннісна орієнтація”. Дослідники часто використовують різні терміни. О. Леонт'єв визначає ціннісні орієнтації як “усвідомлені уявлення суб'єкта про власні цінності”. При цьому він стверджує, що ціннісні уявлення, окрім орієнтацій, охоплюють також ціннісні стереотипи, ціннісні перспективи, ціннісні ідеали. Сенс поняття “ціннісні ідеали” полягає в тому, що людина здатна оцінювати власні цінності і проектувати в уяві своє просування до цінностей, які відрізняються від сьогоднішніх. Ціннісна перспектива ж відображає уявлення людини про її цінності в конкретному майбутньому [5].

Такого розуміння ціннісних орієнтацій дотримується І. Суріна: “Ціннісні орієнтації – це оцінне ставлення особи або групи до сукупності матеріальних і духовних благ, які розуміються як предмет (або його властивості), цілі і засоби для задоволення потреб особи (групи); виражаються ціннісні орієнтації в ідеалах, особовому сенсі життя і виявляються в соціальній поведінці особи (групи).” Іншими словами, ціннісні орієнтації – це орієнтації на систему цінностей [10, с. 96].

Аналізуючи ціннісні орієнтації, Г. Віжлецов визначає чотири основні варіанти життєвого шляху особи: конформістський шлях (шлях пристосовництва; асоціальний (прагнення піти від суспільства); антигромадський (злочини, порушення закону); шлях свідомої духовної творчості і самоствердження, прагнення до самореалізації.

На думку М. Кузьміна, існує два види орієнтації на цінності, які виявляються в мотивах поведінки: орієнтація на пасивне засвоєння або споживання тієї або іншої цінності й орієнтація на творчість-діяльність щодо створення певної цінності. Наприклад, відвідини виставок, дискотек, диспутів, лекцій, вечорів відпочинку може розглядатися як пасивна орієнтація. А участь в їх організації – активна [8].

Психологічними детермінантами прояву активності саме підлітка є специфічні новоутворення цього віку.

Основна увага в дослідженні зосереджена на підлітках. Підлітковий вік – найскладніший період становлення особистості. У цей час складаються основні соціальні установки, ставлення до себе, до людей, до суспільства. Крім того, в цьому віці стабілізуються риси характеру й основні форми міжособистісної поведінки. В процесі соціалізації підліток орієнтується в системі соціальних зв'язків.

У науковій літературі вирізняють два етапи підліткової соціалізації: молодший підлітковий (10-12 років) та старший підлітковий (12–14 років).

Науковими дослідженнями Л. Божович, Л. Виготського, Т. Драгунової, І. Кона, Р. Немова, Е. Еріксон доведено, що молодшому підлітку притаманні посилення потреб у спілкуванні, розширення соціальних контактів, активна участь у житті суспільства. Разом із тим молодший підлітковий етап соціалізації передуює кризі підліткового періоду, яка припадає на 12–13 років. Саме молодший підлітковий вік вважається періодом загострення суперечок розвитку, діти відчувають гостру потребу у прояві активності. Тому успішність розвитку та підтримка задоволення потреб в молодшому підлітковому віці сприяє подоланню або уникненню кризи підліткового періоду [7].

Одночасно в цей період дитина усвідомлює свою індивідуальність, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до себе, інших людей, перебудовуються потреби і мотиви поведінки. Змінюються й вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим підлітку слід узгоджувати свої потреби з очікуваннями оточуючих і соціальними нормами. Необхідність такого узгодження пов'язана зі значними труднощами, які часто стають причиною виникнення суперечностей у розвитку та можуть перебігати у гострій формі, породжувати сильні емоції,

порушення у поведінці підлітка, його взаєминах з дорослими, однолітками.

Зважаючи на те, що підлітковий вік є перехідним від дитинства до дорослості, більшість учених вважають, що в цьому віці процес розвитку проходить найбільш складно та суперечливо, оскільки саме на цей період припадає перебудова організму, змінюються стосунки з однолітками та дорослими, інтереси у навчальній та пізнавальній діяльності [8, с. 278].

Важливим є процес входження дитини у соціальне середовище в умовах загальноосвітнього закладу, формування норм поведінки, прояв активності, що відповідають вимогам суспільства у певній ситуації. Якщо дитина не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до взірців поведінки та вимог суспільства, то процес соціалізації порушується, а поведінка дитини стає соціально дезадаптованою. Така проблема набуває особливої актуальності в підлітковому віці. Це зумовлено морфологічними та фізіологічними змінами, які відбуваються в пубертатному періоді і роблять організм дитини вразливим. Саме в підлітковому віці розширюється сфера соціальних стосунків, які дають новий соціальний досвід. Засвоєння цього досвіду викликає у підлітків певні проблеми. Від міри своєчасності та цілевідповідності допомоги і підтримки, які пропонуються підлітку, залежить ймовірність успішного прояву ціннісно орієнтованої активності.

Отже, ми визначили основні соціально-психологічні характеристики та особливості молодших підлітків. На їх розвиток впливають різні чинники: сім'я, навколишнє середовище тощо. Система ціннісних орієнтацій визначає смисловий бік спрямованості або активності підлітка і становить основу його ставлення до навколишнього світу, самого себе, світогляду та ядро мотивації життєвої активності.

Наведені дослідження соціологів, психологів, педагогів дають нам змогу визначити ціннісно орієнтовану активність як діяльність, що спрямована на духовний розвиток, поліпшення соціального середовища і соціальної ситуації розвитку. Разом із тим ціннісно орієнтована активність визначається мотивацією вибору власних інтересів та потреб. Орієнтири передбачають залучення підлітків до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної,

оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, краєзнавчої, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної та ін.

Як свідчить проведений аналіз, ціннісно орієнтована активність молодших підлітків може бути чинником розвитку особистості в процесі засвоєння соціальних цінностей та соціальних ролей. Спілкуючись з однолітками під час навчальної, трудової, ігрової діяльності, підліток засвоює суспільні норми та цінності. Підтримка саме ціннісно орієнтованої активності відіграє важливу роль у формуванні підлітків, їхній успішній соціалізації. Тому важливим завданням нашого дослідження є глибоке вивчення особливостей активності та створення умов, які б розкривали можливості для її прояву.

Соціальна значущість означеної проблеми, її недостатня теоретична і методична розробленість потребує пошуку ефективних шляхів розв'язання суперечностей між: затребуваністю соціально-педагогічної підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків та обмеженою розробленістю її змісту, дефіцитом наукових комплексних досліджень, присвячених означеній проблемі. Розроблення та впровадження у виховний процес загальноосвітніх закладів комплексної методики соціально-педагогічної підтримки ціннісно орієнтованої активності молодших підлітків, створення оптимальних педагогічних умов її втілення дасть змогу визначити стан та особливості ціннісно орієнтованої активності, покращити підготовку соціально-педагогічних кадрів. Оптимальні педагогічні умови соціально-педагогічної підтримки можна створити, якщо основним завданням стане підтримка інтересів і здібностей підлітків, залучення їх до ціннісно орієнтованої діяльності, реалізація особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Література

1. Воробьев Ю. Л. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности. Т. 1 / Ю. Л. Воробьев, Б. Н. Королев. – М. : Изд-во МГСУ “Союз”, 2003. – 500 с.
2. Енциклопедія освіти / [гол. ред. В. Г. Кремень.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Кодатенко О. М. Педагогическая поддержка социализации личности подростка : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ольга Михайловна Кодатенко. – Саратов, 1998. – 226 с.

4. Купрейченко А. Б. Проблема определения и оценки социальной активности // Психология индивидуальности : материалы IV Всероссийской науч. конференции, 22–24 ноября 2012 г. – М. : Логос. – 412 с.
5. Леонтьев А. Д. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании // Психологическое обозрение. – 1998. – № 1. – С. 34–41.
6. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. [для студ. пед. вузов] / А. В. Мудрик. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр “Академия”, 2002. – 200 с.
7. Немов Р. С. Психология : учеб. [для студ. высш. учеб. зав.] : в 3 кн. Кн. 2. Психология образования / Р. С. Немов. – 3-е изд. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 608 с.
8. Психология подростка : полное руководство / под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
9. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
10. Сурина И. А. Ценностные ориентации как предмет социологического исследования : учеб.-метод. пособие. – М., 1996. – 478 с.

Н. В. Сергеева

Социально-педагогическая поддержка ценностно ориентированной активности младших подростков в педагогической теории

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9 ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье раскрыты понятия “социально-педагогическая поддержка”, “активность”, “ценностные ориентации”. Представлены характеристики и особенности активности подростков. Особое внимание сосредоточено на социально-психологическом анализе потребности младших подростков в ценностно ориентированной активности. Проанализированы источники, движущие силы активности, ее формы и уровни. Определено, что субъектами активности и социальных преобразований являются индивиды, большие и малые социальные группы.

Ключевые слова: социально-педагогическая поддержка, активность, ценностные ориентации, кризис подросткового возраста.

N. V. Serheieva

Socio-Psychological Support of Value-Oriented Activity of Younger Teenagers in Pedagogical Theory

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

In the article, the concepts of “socio-pedagogical support”, “activity”, “value orientation” are revealed. The characteristics and peculiarities of activity of teenagers are presented. Particular attention is focused on the socio-psychological analysis of the needs of younger teenagers in value-oriented activity. The sources, driving forces of activity, its forms and levels have been analyzed. In the result of philosophic analysis of the essence of social activity, three main levels of it (micro-, meso-, macrolevels) are distinguished. The subjects of activity and social change are determined to be individuals, small and large social groups.

The basic theoretical suggestions of solving the problem of socio-psychological support are provided.

The author defines the essence and content of the conceptual apparatus, the criteria of forming activity of the individual. The basic socio-psychological characteristics of crisis in junior adolescence are revealed. The study and analysis of the literature on the research allowed to clarify the concept of “value-oriented activity of teenagers” from the position of social pedagogy.

Keywords: social and pedagogical support, activities, values, crisis of adolescence.

References

1. Vorobiev, Y. L. & Korolev, B. N. (2003). *V poiskakh smysla i pravdy. Aktivnost i razvitie lichnosti: Vol. 1* [The search for meaning and truth. The activity and personal development]. Moscow: Izd MGSU “Soiuz”.
2. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter.
3. Kodatenko, O. M. (1998). *Pedagogycheskaja podderzhka sotsyalizatsyi lichnosti podrostka* [Pedagogical support of socialization of the individual of teenager]. (Doctoral dissertation, Saratov).
4. Kupreichenko, A. B. (2012). Problema opredeleniia i otsenki sotsyalnoi aktivnosti [Problem of determination and estimation of social activity]. In *Psikhologiiia individualnosti* [Psychology of individuality]. Proceedings of conference: (pp. 181–186). Moscow.

5. Leontiev, A. D. (1998). Tsennostnyie predstavleniia v individualnom i gruppovom soznanii [Value representation in individual and group consciousness]. *Psikhologicheskoe obozreniie [Psychological review]*, 1, 34–41.
6. Mudrik, A. V. (2002) *Sotsyalnaia pedagogika: ucheb. dlia stud. ped. vuzov*. [Social pedagogy: a textbook for students of ped. univ.] (3nd ed.). Moscow: Akademiia.
7. Nemov, R. S. (2000). *Psikhologiiia* [Psychology] (2nd ed.). Moscow: Gumanyt. izd. tsentr VLADOS.
8. Reana, A. A. (Ed.). (2007). *Psikhologija podrostka. Polnoie rukovodstvo* [Psychology of teenager. Complete Guide]. Saint Petersburg: Praim.
9. Zvierieva, I. D. (Ed.). (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia* [Social pedagogy: small encyclopedia]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
10. Surina, I. A. (1996). *Tsennostnyie oriiientatsyi kak predmet sotsiologicheskogo issledovaniia* [Value orientations as a subject of sociological research]. Moscow.